

УДК 378.015.31:172.15

Особливості розширення перспектив українознавства в часи Київської Русі і розкриття витоків етнопонаціональної свідомості в творчій спадщині М. О. Максимовича

Ольга Юрченко,

викладач,

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
Науковий керівник — доктор педагогічних наук, професор *С. Т. Золотухіна*

Формування національної свідомості молоді є важливим і складним завданням для усіх країн, які прагнуть утвердити національний тип держави. Важливим джерелом у розв'язанні завдання виховання національної свідомості молоді може бути звернення до власної історико-культурної спадщини. Проте, аналіз науково-педагогічної літератури свідчить, що виховний потенціал надбань періоду Київської Русі ще недостатньо розглянутий в царині формування етнопонаціональної свідомості, і її висвітлення в творчості видатних вітчизняних вчених і педагогів неповне.

Різноманітні напрямки, в яких розглядається національне виховання взагалі та формування національної свідомості зокрема, подано у працях сучасних педагогів: Б. Ступарика, Ю. Руденка, О. Сухомлинської, С. Золотухіної, Г. Філіпчука тощо. Теоретичні засади формування національної самосвідомості обґрунтовують науковці А. Алексюк, Д. Тхоржевський, І. Мартинюк, Ф. Шандор та інші. Проте, маємо зазначити, що в науково-педагогічних дослідженнях недостатньо розглянуто особливості формування етнопонаціональної свідомості в контексті

фундаментальних культурних цінностей періоду Київської Русі.

Мета статті: визначити внесок видатного вітчизняного вченого і педагога вищої школи М. Максимовича у розробку проблеми формування протонаціональної свідомості в контексті культури Київської Русі.

Незважаючи на те, що для сучасної науки помітним є домінування модернізму як напрямку вивчення минулого нації, в останній час вчені все частіше стають на платформу примордіалістського напрямку, в якому визнається існування «концепції нації до націоналізму» [1, 2].

На важливість існування державності в часи Київської Русі для формування етнічної самосвідомості її сучасників і національної свідомості прийдешніх поколінь України вказували видатні українські науковці і педагоги вищої школи М. Максимович, М. Костомаров, В. Антонович, М. Грушевський, О. Потєбня, М. Сумцов та інші, «які сміли боронити глибоку традиційність національної відрубності нашого народу» [3, с. 96].

Одним з перших серед учених і педагогів вищої школи, для кого історія і культура Давньоруської держави були

одним із пріоритетних напрямків наукової роботи, був Михайло Олександрович Максимович — видатний український вчений-енциклопедист, фольклорист, історик, філолог, етнограф, ботанік, перший ректор університету Св. Володимира. Він розглядав питання її історії та культури, і, за словами Д. Багалія, «очищував джерела малоросійської історії (переважно літописні) і труди, які на них спиралися, від помилкових поглядів, хиб та викривлень. Він розчищав ґрунт для майбутніх праць».

М. Максимович зазначав, що проблема походження Русі була вельми актуальною і суперечливою, тому «системи усіх шкіл із нагальністю вимагали перерозслідування, оновлення нашої давньої історії» [4, с. 84]. Питання давньоруської історії, що розроблювалися вченими, дискутувалися на сторінках провідних журналів: «Журнал Міністерства Народної Освіти», «Вісник Європи», «Вчені записки Імператорського Московського Університету», «Син Вітчизни» тощо.

М. Максимович ще на початку наукової діяльності поставив задачу «Розкрити давню історію Русів, користуючись власними руськими письменниками, особливо Нестором, і безпосередньо із них самих (враховуючи по можливості і іноземних письменників)» [4, с. 16], а також народними переказами. Він присвятив цій проблемі низку робіт, в яку увійшли: «Звідки походить Руська земля, за сказаннями руськими», «Про походження варягорусів», «Про уявне запустіння України у нашестя Батия і населення її новоприбулим народом», тощо. М. Максимович не тільки докладно розглянув висунуті гіпотези походження Русі, зазначивши існуючі між ними протиріччя і історію цих поглядів, а і надав «систематичний їх розподіл в розряди і школи, з показом їх ознак, з суттєвим значенням кожного з них в загальному, взаємному зв'язку і особливими відмінностями» [4, с. 84]. Учений провів «загальне теоретичне порівняння відносно їх головного начала і суттєвого напрямку», намагався віднайти серед них «внутрішню єдність загальної думки» і, по

можливості, використати їх у тих частинах, де вони не протирічать одна одній, для врахування того раціонального, що виявлялося при їх ґрунтовному розгляді.

Педагог розумів, що дослідникам «тяжко відрікатися від звичних понять», проте наголошував на необхідності встановлення у науковому пошуку об'єктивного змісту наукового пізнання: «учений є тільки споглядач і знавець істини, а не будівельник її згідно з довільною мірою свого розуміння» [4, с. 84]. Сучасні науковці також стверджують, що наука є колективною діяльністю по виробленню знання, а «володіння достовірним знанням дає почуття компетентності, гарантованої упевненості, переконаності» [5, с. 201].

Узагальнюючи різноманітні гіпотези та власні наукові погляди, педагог заперечив поширену тоді гіпотезу про вирішальну роль варягів в історії Русі. М. Максимович виступив проти теорій, згідно з якими «підкорені Русами-Скандинавами Словени ... забули наріччя своє, ... неминуче повинні були втратити свою народність і зробитися Скандинавами у способі думок, звичаях і навіть в заняттях» [4, с. 13–14]. Аналізуючи літопис Нестора, а також Київський літопис і твори іноземних письменників, науковець підкреслив, що Нестор «назву Руської землі виводить від Русі, ... із Києва» [4, с. 18], «землею Руською називалася спочатку Київська земля» [4, с. 57]. М. Максимович знайшов літописні свідчення про те, що «Україною в Київському літописі називали Київську область ще з 1187 р.» [4, с. 62], а володіння Русі з Києва поширювалися в північному та західному напрямках. Серед небагатьох дослідників, які схилилися до тих же висновків, вчений виділив офіційного російського історіографа М. Карамзіна: «Ще Карамзін зауважив, що, згідно літописів, Руссю і Руською землею в давнину у нас називалася переважно Київська або південна Русь» [4, с. 59].

У своїх теоретичних пошуках М. Максимович спирався на різноманітні методи обґрунтування: звертався до аналізу літо-

писів, порівнював зміст цих документів з іншими історичними джерелами, узгодженість опису однакових подій історії у народів, що жили поблизу один одного, спирався на археологічні та картографічні дані, аналізував перекази різних народів. Вчений справедливо вважав, що для активізації наукової роботи важливим є розширення джерельної бази, для чого здійснював пошук історичних документів і їх видання.

Отже, сукупність прийомів дослідження вченого повністю узгоджувалася із методологією тогочасної західноєвропейської науки та сприяла поширенню критичного напрямку як в історичній науці, так і послужила підґрунтям для становлення історіографії як навчальної дисципліни у вітчизняній вищій школі.

Прогресивні погляди М. Максимовича на вітчизняний історичний процес перекувалися із сучасними йому передовими європейськими підходами до вивчення історії. Зокрема, в той час відбувалася «соціологізація історії», «конструювався предмет історії» — «культурна цілісність народу» [6, с. 80].

днією з підвалин власних наукових історичних і філологічних пошуків вчений вважав спрямованість на аналіз культурної спадщини народу. Так, у роботі «Про різноманітність і єдність думок відносно походження Русі» він зазначав: «в моїх дослідженнях я звертаюся до повір'їв, переказів і понять народних з такою ж увагою, як і до повір'їв, думок і сумнів вчених... Іноді в переказах народних заховано більше істини, чим розкрито її в деякій здогадці і в пошуку вченого» [4, с. 64]. В сучасній науковій трактовці проблеми гносеологічного статусу історичного дослідження цей підхід М. Максимовича можна тлумачити як «розробку проблем історичної ментальності — суб'єктивної реальності, яка складає зміст свідомості людей даної епохи або культури» [7].

З обуренням професор М. Максимович відмічав, що в антинаукових гіпотезах стосовно української історії і культури стверджувалося те, що «навіть Запорозькі

козаки розмовляли Скандинавською мовою, а початок Українських дум сполучений з Ісландською словесністю (Сагою); Запоріжжя називав він Дніпровською Скандинавією Русів» [4, с. 14]. У полемічному листі до М. Погодіна «Про уявне спустошення України в нашестя Батієво і населення її новоприбулим народом», спираючись на аналіз текстів відомих літописів, учений заперечив погодінську гіпотезу про цілковите спустошення українських земель у часи татарської навали [8, с. 133] і довів, що, незважаючи на «тривожне життя, яке було долею багатостраждальної України на декілька століть», «народонаселення України ... як і раніше, все продовжувалося, як продовжується і досі в стародавніх містах і селах ...» [8, с. 136]. Отже, вчений довів безпідставність твердження М. Погодіна відносно запустіння української землі в XIII столітті і підкреслив існування неперервності проживання на цих територіях руського населення. Висновок М. Максимовича про безупинність етногенезу українців збуджував усвідомлення, що Русь-Україна — пряма спадкоємиця Давньоруської держави [9, с. 20].

Підкреслимо, що формування території та її населення М. Максимович, як і інші прогресивні вчені, вважав визначною умовою для формування держави, народної єдності і усвідомлення цієї спільності соціумом, як предтечу національної свідомості. Серед вчених, які підтримували такі погляди, був, наприклад, один із засновників української націології О. Бочковський, який розглядав формування території та її населення як «одну з перших умовин існування держави» [10, с. 58]. Націолог з цього приводу узагальнив: «Територія вважається здебільшого безумовною ознакою нації. З одного боку, вона безперечно впливає на внутрішнє утворення індивідуальної своєрідності нації, з іншого вона обумовлює зовнішнє її поширювання, себто впливає на формування національно — крайових областей» [10, с. 75]. Підкреслюючи значимість тривалого проживання населення на певній

території для формування нації, сучасний соціолог К. Калхун вказав, що «особливий історичний або навіть сакральний зв'язок із певною територією» [11, с. 30] є одним з найважливіших в «риториці нації».

Наукові погляди М. Максимовича знайшли своє відображення як в його педагогічній діяльності, так і в громадянській позиції. Зокрема, в урочистій університетській промові «Про участь Києва в загальному житті Росії», проголошеній при відкритті Київського університету, ректор М. Максимович розглянув провідне духовне значення Києва для усієї Росії. Слов'янофіл О. Хомяков, відгукнувшись на вихід першої книги М. Максимовича «Києвлянин», також підкреслив ступінь впливу цього міста на усю Росію: «Пора Києву відгукнутися російською мовою і російським життям. Я впевнений, що слово і думка краще завойовують, ніж шабля і порох — а Київ може діяти у багатьох відношеннях сильніше Пітера і Москви» [12, с. 63].

Розглядаючи духовний вплив Києва, педагог наголосив на зв'язку віри і процесу самоідентифікації: «Київ і донині є головне місце Руської святині, і для цілої Росії не втратив церковної величі, яка склала першу основу величі Російської, із якої розвинулася, яким спаслася і утвердилася народна самобутність Русі православної» [13, с. 6]. Учений відмітив, що загальна релігія була одним з шляхів формування почуття солідарності. Так, він писав: «Відбувається в народі і внутрішня боротьба одного нового життя з минулою її різноманітністю. І ця боротьба накладає печатку живої єдності внутрішньої, яка зростала в Руському народі в міру того, як зовнішня єдність Русі розпадалася» [13, с. 11]. Сучасні науковці також вважають, що віра являється однією з фундаментальних властивостей людського буття і впливає на самоідентифікацію особистості, при чому віра і самоідентифікація є «аспектами єдиного процесу включення людини в цілісний світ» [14, с. 6].

М. Максимович зазначив, що в руслі православ'я в тогочасному суспільстві

відбувався розвиток таких патріотичних якостей, як відданість Вітчизні та своєму народу: «Любов до Руської землі і її слави розвинулася в перші віки нашого християнства» [15, с. 11]. Він наводив слова давньоруського князя Святослава, які той вигукував перед битвою: «Не осоромимо землі Руської, але ляжемо кістьми: мертві бо сорому не імуть! За землю Руську!» [4, с. 63]. Дослідник феномену нації Е. Сміт одним із елементів національної ідентичності вважав наявність «історичної землі». Так, він писав: «Рідний край стає скарбницею історичної пам'яті та асоціацій, місцем, де жили, працювали, молились і боролися «наші» мудреці, святі й герої. Все це робить рідний край унікальним» [15, с. 19].

М. Максимович підкреслив виховуюче значення любові до Батьківщини і її звеличення: «Саме ця Давня Русь була розсадником Руського духа для хоробрих синів своїх — Русічів, духа любові до Руської землі і її слави» [4, с. 63]. Наявність патріотичних почуттів в суспільстві, їх виховання, «прагнення до суверенітету... у вигляді незалежної і згодом самодостатньої держави» [11, с. 30] сучасними вченими також вважається ознакою національного розвитку.

Зазначимо, що педагог надавав великого значення поєднанню в суспільстві громадянського виховання і усвідомлення власного етнічного коріння, що згодом стало основою сучасної концепції національного виховання. М. Максимович писав про важливість усвідомлення тими прошарками суспільства, чиї «предки були відомі», того, що «вони не тільки громадяни Руські, але і Руські по своєму давньому роду і крові, і по вірі своїх предків» [16, с. 209], і «для старожитніх жителів повинна була бути близькою до серця історична істина про їх руське походження» [16, с. 208].

Отже, М. Максимович не тільки надав систематичний опис поглядів на історію Київської Русі, наголосив на необхідності співпраці істориків в розробці питання її походження та розвитку, а і розвинув положення про автохтонність

східнослов'янського населення на теренах Київської Русі; підкреслив, що пізнання населенням свого коріння і громадянства є вельми важливим з огляду формування «руської» ідентичності.

Враховуючи те, що культура є «фундаментальним чинником виникнення, збереження і розвитку етносу» [17, с. 276], а також те, що вона входить до найбільш важливих особливостей риторики нації [11, с. 30], розглянемо деякі її особливості в давньоруський період, а також наукові погляди М. Максимовича на культуру Київської Русі та її значення для єдності давньоруського суспільства, на формування суспільної свідомості.

Учений розглянув різноманітні питання давньоруської культури в численних роботах, серед яких «Історія давньої руської словесності», «Про народну історичну поезію в Давній Русі», «Піснь о полку Ігореві» (Із лекції з Російської Словесності, яка була прочитана 1835 року в Університеті Св. Володимира), «Книжна старина Південноруська», тощо. В цих роботах педагог спрямовував свої зусилля на лінгвістичне осмислення суспільної мовної практики.

М. Максимович відмітив, що стародавні часи творення спільності виявилися плідними для росту потреби в поширенні знань: в період «живої єдності внутрішньої ... Давня Русь відзначилася самими щасливими начатками просвіти» [14, с. 10], причому цей період він справедливо визначив як вихідний етап «південноруського просвітництва» [19, с. 667]. В роботі «Історія давньої руської словесності» М. Максимович дослідив гуманітарні аспекти давньоруського книгодрукування і виявив, що воно мало вплив як на громадсько-політичний розвиток, так і на формування суспільної свідомості.

До важливих питань, поставлених перед теорією мови в той період, відносилися спроби встановлення взаємовідносин між мовами. Філологами і філософами докладалися великі зусилля по уточненню і вдосконаленню прийомів лінгвістичного аналізу. Це сприяло тому, що в сферу до-

слідницьких зацікавлень М. Максимовича потрапила проблема визначення спорідненості слов'янських мов. Так, в роботі «Історія давньої руської словесності» вчений докладно розглянув особливості як загальноновизнаних російської та церковно-слов'янської мов, так і невизнаної в тогочасному суспільстві «південноруської мови». М. Максимович в своїй роботі використовував порівняльно-граматичні та порівняльно-фонетичні пошуки, а це, в свою чергу, готувало ґрунт для ствердження в філології нового методу лінгвістичного дослідження — порівняльно-історичного.

Зазначимо, що порівняння споріднених мов вперше почало використовуватися як засіб для більш глибокого проникнення в механізм дії мови через історію, яку проходить мова. Першими на загальноєвропейському просторі в цих дослідженнях були Ф. Бопп, Р. Раск, Я. Гримм, О. Востоков. Вони виділяли і співставляли певні показники граматичної будови мов та відмічали їх подібність як свідчення загального походження. Зокрема, О. Востоков в роботі «Міркування про слов'янську мову» розкрив відношення спорідненості між слов'янськими мовами, зокрема, між церковнослов'янською і російською. М. Максимович дослідив це питання на матеріалі церковнослов'янської, російської та «південноруської» мови.

Найважливішими висновками, які зробив науковець стосовно походження і розвитку української мови, стали наступні: «Народна Південноруська мова має найбільшу єдність утворення і складу в своїх місцевих відмінностях», їй притаманна «своя особлива, власна, і при тому давня основа» [19, с. 400]. Отже, загальне теоретичне положення порівняльного мовознавства про історичний підхід до мови М. Максимович конкретизував для української мови, яка змінювалася під дією загальної для давньоруської країни суспільно-історичної практики: «у ній відбувалося перетворення розвитком одного спільного життя» [19, с. 401].

М. Драгоманов у своїй роботі «М. О. Максимович. Його літературне й суспільне значення» підкреслив, що наукова діяльність вченого «в народному руському дусі» відбувалася у важких умовах. М. Максимовичу доводилося постійно вести «вчені суперечки» про існування українського народу, його історії і мови. Зокрема, обговорення велося з питань існування і походження «південноруської мови», її здатності відбивати оточуючий світ, з питань існування народно-поетичних традицій «на мові Південної Русі».

Так, філолог полемізував з М. Погодіним стосовно походження історичних пісень часів Київської Русі і виступив проти погодінського твердження про їх скандинавське походження [20, с. 482]. З обуренням М. Максимович наводив слова М. Погодіна про поширення цієї хибної думки на усну народну творчість українського народу в часи козаччини: «За вашим поняттям про продовження скандинавства в Запоріжжі, Запорозькі і взагалі Козацькі історичні пісні повинні бути більш за все схожими з сагами Ісландськими» [20, с. 482] і вказував історичну оригінальність українських народних пісень. На думку М. Сумцова, «наукові філологічні листи до Погодіна мали велику вагу для української національної свідомості» [21, с. 3].

М. Максимович справедливо вважав, що власні думки, почування давньоруських авторів, сприйняття ними світу, їх світогляд в цілому з великою художньою силою були втілені ними в історичних піснях. Учений доводив, що «руська народна поезія самобутня і своєрідна» [20, с. 483], відстоював вітчизняне походження історичних пісень як виду фольклорної творчості: «історичні пісні розвивалися із власних начал життя!» [20, с. 481]. В роботі «Про народну історичну поезію в Давній Русі» М. Максимович зробив загальний висновок про витоки народної творчості на теренах Київської Русі: «джерелом народної поезії Руської було власне живе почуття: її «породжує душі глибина!» [20, с. 481].

Вивчаючи пам'ятки давньоруського періоду, вчений виокремив нерозривний зв'язок між історією розвитку давньоруської держави і тогочасною літературою, вказав на одну з її головних тем — уславлення краси та величі Вітчизни та формування відповідальності людини за спільне благо, наголосив на існуванні в епосі сильного морального джерела.

Окремі ґрунтовні дослідження М. Максимович присвятив найяскравішій пам'ятці давньоруської літератури — «Слову о полку Ігоревім». Науковець розглянув її історичну канву, зміст, план, дух, форму, особливості мови і прийшов до висновку, що «Ця історична пісня є поетичний вираз сучасного їй життя Руського Півдня, є плід давньої поезії нашої, і разом з тим прообраз для майбутньої своєнародної поезії, особливо, Південно-Руської» [22, с. 515].

Деякі дослідники протягом тривалого часу брали під сумнів автентичність творів давньоруської доби, серед них і «Слово о полку Ігоревім», і старокиївські літописи. Педагогу закидали звинувачення в тому, що він у роботі «Історія давньої Руської Словесності» «з особливою повагою і високим шануванням ставиться до «Слова о Полку Ігореві», визнав «поетичну вартість Пісні о Полку Ігореві, і вважав безсумнівною її давність» [20, с. 478]. Опоненти М. Максимовича твердили, що якби вчений об'єктивно підходив до оцінки, «тоді б виявилася уся потворність цього безталанного твору» [20, с. 479]. М. Максимович був одним із перших науковців, чия копітка праця дозволила аргументовано відстояти автентичність «Слова о полку Ігоревім» і повернути цю пам'ятку до культурного надбання українського народу.

В роботі «Піснь о полку Ігореві» (Із лекції з Російської Словесності, яка була прочитана 1835 року в Університеті Св. Володимира) вчений визначив сутність «Слова» таким чином: «За землю Руську і її славу: ось головна думка, основна пружина дії» [22, с. 515], тобто ідейне згуртування руських людей навколо переко-

нання про необхідність об'єднання країни та її захист. Отже, педагог підсумовував, що давньоруська культура була глибоко патріотичною, закликала князів виконати свій обов'язок захисту рідної землі від ворожої навали, вчила діяльнісній любові до Вітчизни. Сучасні вчені повністю згодні з таким визначенням головної думки, що живила цю пам'ятку. Так, М. Котляр відзначав: «у ті важкі часи ідея східнослов'янської єдності, пекуче прагнення згуртувати державу невикорінно володіли руськими людьми» [23, с. 81].

 кремий розділ роботи «Піснь о полку Ігоревім» М. Максимович присвятив мові цієї пам'ятки. Педагог виявив, що «Мова Пісні Ігоря за складом своїм, тобто у лексико-граматичному відношенні, подібна з мовою Нестора, Мономаха, і особливо з мовою Київського та Волинського літописів» [22, с. 557], і «для пояснення пісні Ігоря, перш за все, її потрібно порівняти з народними руськими піснями, особливо, з південно-руськими, а потім із піснями нашої західної братії» [20, с. 483]. Результати досліджень поетичного стилю «Слова», виокремлення «слів і їх змінювання, які дотепер збереглися в Українській мові і яких немає власне у Великооруській» [22, с. 558], порівняння інших мовних особливостей в слов'янських та українських піснях дозволили вченому зробити висновок про те, що в ньому переважало українське коріння: «Природна і звична Співцю мова була Південно-Руською» [22, с. 558].

Грунтовні дослідження давньоруських творів, проведені вченим, в тому числі і «Слова о полку Ігоревім», дозволили М. Максимовичу зробити загальний висновок по терміни виникнення української мови: «печатка єдності на мові південноруській служить запорукою давності її походження, без сумніву, не пізніше давнього періоду, а не в середні віки, як дехто гадав, даремно роблячи його похідною від зміщування Російської з Польською» [19, с. 400]. Отже, філологічні дослідження М. Максимовича сприяли поверненню творів давньоруської доби із

«неподільного добра» російського народу до надбань української культури, на основі якого відбувся подальший об'єктивний розвиток літературного процесу.

М. Сумцов підкреслив заслугу М. Максимовича, якого назвав «міцним знавцем української мови і старовини», у доведенні українського коріння в письмових пам'ятках Давньої Русі, що переважною більшістю російських вчених вважалися тільки російським надбанням. Так, він писав: «Максимович ясно і докладно висловив головні прикмети української мови і її прояви в старому Київському літописі, в Слові о полку Ігоревім» [24, с. 100].

Отже, педагог показав, що в часи Київської Русі, незважаючи на збереження деяких етнокультурних відмінностей, існувала культурна однорідність, однією з головних ознак якої була власна мова. «Південноруська», тобто, українська мова, як показав вчений, має давнє коріння, що живилося «розвитком одного спільного життя», в результаті мова відзначалася «єдністю складу і духу на такому значному просторі» [19, с. 401]. Сучасні науковці В. Лісовий, О. Проценко у роботі «Націоналізм, нація та національна держава» зазначають, що загальна культура і мова «є вирішальним у появі об'єктивних ознак етнічної нації» [25, с. 23].

В аспекті нашого дослідження підкреслимо, що результати своєї наукової роботи, однією з головних тем якої була історія і культура Давньої Русі, професор викладав студентам, чим розвивав у них інтерес до українознавчої тематики. Полемізуючи із своїми критиками, вчений докоряв їм за недостатню обізнаність, на відміну від кругозору своїх студентів, в особливості давньоруської спадщини: «майже кожний слухач моїх університетських лекцій в змозі дати звіт більш докладний, чим той, який представив мій критик» [19, с. 478].

Творча спадщина М. Максимовича в царині дослідження історії і культури давньоруського періоду в справі національної розбудови гідно визнана вітчизняною науковою суспільністю. За влучним висловом М. Драгоманова, «М. О. Мак-

симович був для Київської Русі цілим ученим історико-філологічним закладом і вкупі з тим живим народним чоловіком» [12, с. 65], став «одним з діячів над збудженням народної свідомості» [26, с. 60].

 тже, проведений аналіз наукової і педагогічної діяльності М. О. Максимовича у висвітленні ним історії і культури Київської Русі та формування протонаціональної свідомості дає можливість зробити наступні висновки: вчений показав заглиблення історії предків українців у часі, більшому, ніж тисячоліття; довів існування у «південноруського народу» «історичної землі», формування в ці часи патріотичних якостей; визначив час зародження української мови «не пізніше давнього періоду, а не в середні віки»; сприяв поверненню видатних творів давньоруської доби до культурного надбання українського народу; підкреслив високу естетичну і ідейну цінність цього доробку часів Київської Русі на загальноєвропейському просторі; наголосив на необхідності поєднання громадянського виховання і усвідомлення власного етнічного коріння; використовував матеріали власних наукових досліджень у навчально-виховному процесі вищої школи, виховував у студентів зацікавлення українознавчою тематикою. Таким чином, питання, які розглядав М. О. Максимович при науковому вивченні історії та культури Київської Русі, формування в ці часи суспільної протонаціональної свідомості, теоретиками національного питання розглядаються як такі, які входять до риторики націй. Вважаємо, що доробок педагога може бути використаний для вдосконалення теорії і практики виховання національної свідомості молоді на сучасному етапі.

Література

1. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму. Київ : Либідь, 1999. 352 с.
2. Струнkevич О. К. Українська ранньомодерна нація: історико-етнонаціоло-

гічні аспекти дослідження // Укр. істор. журнал. 2001. №5. С. 3–22.

3. Книш Ю. Українське середньвіччя в советській історичній науці доби М. Горбачова // Укр. історик. 1989. Т.26 №4 (104). С. 95–99.

4. Максимович М. А. Откуда идет Русская земля, по сказанию Несторовой повести и по другим старинным писаниям русским // Собр. соч. Т.І. Киев : тип. М. П. Фрица, 1876. 847 с., С. 5–92.

5. Филатов В. П. Научное познание и мир человека. Москва : Политиздат, 1989. 270 с.

6. Стельмах С. Історична думка в Україні ХІХ-початку ХХ століття. Київ : Вид. центр «Академія», 1997. 175 с.

7. Гуревич А. Я. Социальная история и историческая наука // Вопросы филологии. 1990. № 4. С. 23–35.

8. Максимович М. А. О мнимом запустении Украины в нашествие Батыево и населении ее новопришлым народом // Собр. соч. Т.І. Киев : тип. М. П. Фрица, 1876. 847 с., С. 131–145.

9. Максимович М. О. У пошуках омріяної України: Вибрані українознавчі твори / Упор. і вст. ст. В. Короткого. Київ : Либідь, 2003. 360 с.

10. Бочковський О. Національна справа. Відень : друкарня А. Гольцгавзена, 1918. 187 с.

11. Калхун К. Национализм ; пер. А. Смирнова. Москва : Изд. дом «Территория будущего», 2006. (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»). 288 с.

12. Драгоманов М. М. А. Максимович. Його літературне й суспільне значення. // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство. Львів : Накладом Наук. т-ва ім. Шевченка, 1899. Т.1. 260 с., С. 62–65.

13. Максимович М. А. Об участии и значении Киева в общей жизни России. Речь, произнесенная профессором Русской Словесности Михаилом Максимовичем в Торжественном Собрании Императорского Университета св. Владимира 2

октябрю 1837 года // Собр. соч. Т. II. Киев : тип. М. П. Фрица, 1877. 524 с., С. 5–23.

14. *Шафоростов А. И.* Вера как условие самоидентификации : монография. Иркутск : Изд-во ИрГТУ, 2007. 248 с.

15. *Сміт Ентоні Д.* Національна ідентичність. Київ : Основи, 1994. 224 с.

16. *Максимович М. А.* Родословные записки киевлянина // Собр. соч. Т. I. Киев : тип. М. П. Фрица, 1876. 847 с., С. 208–213.

17. *Свідзинський А. В.* Синергетична концепція культури. Луцьк, 2008. 695 с.

18. *Максимович М. А.* Книжная старина Южнорусская // Собр. соч. Т. III. Киев : тип. аренд. Е. Т. Керер, 1880. 745 с., С. 661–715.

19. *Максимович М. А.* История древней русской словесности // Собр. соч. Т. III. Киев : тип. аренд. Е. Т. Керер, 1880. 745 с., С. 346–479.

20. *Максимович М. А.* О народной исторической поэзии в Древней Руси // Собр. соч. Т. III. Киев : тип. аренд. Е. Т. Керер, 1880. 745 с., С. 480–497.

21. *Сумцов М. Ф.* Діячі українського фольклору. Харків : Печатне Діло, 1910. 35 с.

22. *Максимович М. А.* Песнь о Полку Игореве // Собр. соч. Т. III. Киев : тип. аренд. Е. Т. Керер, 1880. 745 с., С. 498–563.

23. *Котляр М. Ф.* Як і чому настала удільна роздрібленість на Русі (XII–XIII ст.) Київ : Ін-т історії України НАН України, 1998. 106 с.

24. *Сумцов Н. Ф.* Сучасні завдання історії народної словесності // Малюнки з життя українського народного слова. Харків : Печат. Діло, 1910. 135 с.

25. *Націоналізм: Антологія.* 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ : Смолоскип, 2006. xlv + 684 с. («Політичні ідеології»).

26. *Драгоманов М.* Промова про М. А. Максимовича // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство. Львів : Накладом Наук. т-ва ім. Шевченка. 1899. Т. I. 260 с., С. 53–61.

11.03.2019